

AHİLİK

ULUSLAR ARASI SEMPOZYUMU
"KALİTE MERKEZLİ BİR YAŞAM"
BİLDİRİ KİTABI

AHİ EVRAN

Yıldız Kent KAYSERİ

KAYSERİ - 2011

TARİHİ SÜREÇTE AZERBAYCAN'DA AHİLİK VE AHİLER

Doç. Dr. Naile Süleymanova

Özet

Kaynaklarda XI. asrın sonu ve XII. asrın evvellerinden başlayarak, Azerbaycan'da büyük sufi çevrenin Ahiler tarafından oluşturulduğu bildirilir. Ahi teşkilatları esasen Azerbaycan'ın Bakü, Hoy, Tebriz, Erdebil, Beylagan ve Gence gibi kültürü ve ekonomisi inkişaf etmiş şehirlerinde kurulmuştur. Azerbaycan'ın birçok meşhur Ahilerinin isimlerine kaynaklarda rastlanır. Bunlardan Ahi Evren adında büyük şöhret bulan Şeyh Nasreddin Mahmud, şair Nizami Gencevi, Teymuri hükümdarı Ömer'e karşı isyana önderlik eden Ahi Kasab, Safevi müridlerinden Ahi Şadi Habbaz, Ahi Duluzi, Ahi Hanifa ve Halvetilik silseslesinden olan şeyhlerden Ahi Emre, Ahi Muhammed'in isimlerini örnek olarak yad ediyoruz. Ahi teşkilatı uzuvlarına mahsus olan ve günümüze kadar korunmuş birçok türbe ve zaviyeler Azerbaycan'da Ahiliğin tarihi izlerindendir. Böyle ahilik abidelerine Bakü'nün Nardaran ve Kürdahanı kasabasında XV.asra ait zaviyeleri ve Gence'de "Cömert Kasap" türbesini misal olarak gösterebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Tarih, Ahilik

Abstract

Akhi and Akhis of Azerbaijan in the History

The great Sufi society was established in Azerbaijan by Akhis according to the sources of XI and XII centuries. Generally Akhi communities were set up in big cultural and economically developed cities as Baku, Khoy, Tebriz, Beylagan and Ganja. The names of a lot of Akhi scientists are met in Tasavvuf history of Azerbaijan. Sheykh Nasreddin Mahmud who is well known as Akhi Evran, poet Nizami Ganjavi, the leader of the battle against the ruler of Teymuri Omar, Safavi murids-Akhi Shadi Habbaz, Akhi Duluzi, Akhi Hanifa also Sheykh Akhi Emre, Ahi Muhammed from Halveti are the bright samples. Turba and zaviyes of Akhi society existing till nowadays are example of Akhi history in Azerbaijan. Monuments of XV century in Nardaran and Kurdakhani which are not far from Baku as well as Comert Kasab in Ganja are samples of Akhi history.

Key Words: Azerbaijan, History, Akhis

Giriş

Uzun tarihi bir geçmişe sahip olan Ahiliğin, Abbasi Devleti halifelerinden En-Nasr li Dinillah (575-622/1180-1225)'ın rehberliğinde kurulduğu bilinmektedir. Toplumun ekonomik ve sosyal hayatında önemli derecede rol oynayan bu müessesenin Arap dünyasından, Müslüman Türk alemine intikal etmesinden sonra, burada da çeşitli fonksiyonlar icra etmiştir. Bu kuruluşun Müslüman Türklere geçişi miladi X. asırda ilk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılar'la olmuştur. Bununla beraber bu teşkilatın Azerbaycan'dan Anadolu'ya gelebilmesi için daha üç asır beklemek gerekekti.

Ahilik, bünyesi içindeki esnaf birlikleri, ustalar, kalfalar ve çıraklardan oluşuyordu. Bütün prensiplerini İslamın asıl kaynağından alan Ahiliğin ahlaki kaideleri vardı. Ahi teşkilatına girecek kimse ilk önce bu ahlaki emirlere uymak zorunda idi. Aynı zamanda ahi teşkilat mensuplarında vefa, doğruluk, emniyet, cümertlik, tevazu, ihvana nasihat, onları doğru yola sevk etme, affedici olma ve tevbe gibi vasıfların da bulunması gerekirdi. Şarap içme, zina, yalan, gıybet, hile gibi davranışlar ise meslekten atılmayı gerektiren sebeplerdendi. Bu prensiplerin bütünüyle İslam'ın ruhundan kaynaklandığını görüyoruz. Yapısına dair menbalarda verilmiş olan bilgilere dayanarak Ahiliğin Türkçeleşmiş birer hadisten başka bir şey olmadığını ve teşkilatlanmalarının daha çok Türklerin yaşadığı bölgelerde olduğunu söyleyebiliriz. Bu bölgelerden biri Azerbaycan'dır.

I. Azerbaycan Tasavvuf Tarihine genel bir bakış

Öncelikle şunu belirtelim ki, Azerbaycan İslamiyet ile en erken devirde tanışan bölgelerden biridir. Bukeyr ibn Abdullah'ın önderlik ettiği İslam ordusunun Azerbaycan'a ilk yürüyüşü 639 yılında başlamıştır. 642 yılında artık Erdebil, Muğan, Nahçıvan, Beylegan, Şirvan, Derbent ve Borçalı ahalisi ile mukavele yapıldı. El-Belazuri'nin yazdığına göre Halife Ali ibn Ebu Talib'in Azerbaycan'a hakim tayin ettiği el-Eşas ibn Kays "Azerbaycan'a gelince, gördü ki, yerli ahalinin çoğu İslamı kabul etmiş ve Kur'an okuyor."¹³⁰ VIII. asrın 30'lu yıllarında artık Azerbaycan ahalisi İslam dinini kabul etmiş, güney Kafkasya'da, Tiflis'te ilk mescit inşa edilmiştir. Dini ve tasavvufi cerayanlar ise Azerbaycan'da hicri III. (m.IX.) asırdan itibaren görülmeye başlar. Azerbaycan tasavvuf tarihinin birinci devri bu yıllardan başlayarak hicri VI. (XII) asra dek devam etmiştir. Tasavvuf devri olarak adlandırılan bu devir Tasavvuf tarihçilerine göre İslam Tasavvuf Tarihinin ikinci devridir. Azerbaycan'ın şimdiki arazisinde Tasavvuf ve Tarikatlar

¹³⁰ Memmedov K. "Din ve Devlet" dergi, Baku, ocak, 2008.s59

devrine ait 549 pir, ziyaretgah, türbe, zaviye, hanegah mevcuttur.¹³¹ İslamın bu abideleri Azerbaycan'da muhtelif devirlerde sufilik ve dini hareketlerin geniş bir şekilde yayıldığını gösteriyor. Bu abidelerin en kadimi Pir Hüseyin Şirvani'nin (ö.343/954-467/1074) türbesidir. Pir Hüseyin Şirvani Rencber köyünde doğmuştur, Şamahi şehrinde tahsil aldıktan sonra ta 100 yaşına dek Şivan şahı Manuçöhr'ün veziri olmuştur. Pir Hüseyin 120 yaşında vefat etmiştir. Bundan başka orta asırların bir çok mühim kaynaklarda hicri III-VI.(m.IX-XII) asırlarda Azerbaycan'da yaşamış Babakuhi Şeyh Muhammed Ali Ebu Abdullah (319/931-509/1151), Ebu Nasr Şirvani (m.X-XI), Ebu Abdullah Muhammed Bakuvi Bakuveyh (IV/X-V/XI), İzzeddin Şirvani'nin de isimleri vardır.¹³²

Hicri VI. (XII) asırdan başlayarak Azerbaycan'da tarikatlar devrinin başlangıcını hesap etmek mümkündür. Tasavvuf tarihinde rastladığımız birçok önemli sufi Azerbaycan'da yaşamış, bir kısım tarikatlar da burada ortaya çıkmıştır. Suhreverdiyye tesiri ile oluşan Ebheriyye, Zahidiyye, Halvetiyye ve Safaviyye tarikatları Azerbaycan'da doğmuştur. Bu tarikatlar sanat adamları ile alakalı olmuştur.¹³³

Suhreverdiyye tarikatının kurucusu Ebu Hafs Ömer Şihabeddin Sureverdidir (v.632/1234). O, Azerbaycan'ın güneyinde yerleşen Zencan'a ait Suhreverd köyünde hicri 539 (1144) yılında doğmuştur. Kamil tahsil görmüş Şihabeddin Suhreverd devrinin meşhur fakihi ve zahid şeyhi idi. O, tasavvuf ve tarikat esaslarını açıklayan *İrşadu'l- Muridin ve Mecdu't-Talibin, Behcetü'l-Ebrar fi Menakibi'l-Qavsi'l-Gilani* gibi bir dizi eser yazmıştır. Şihabeddin Sureverdi'den sonra Azerbaycan'da yetişmiş ve onun devamı olarak Kutbeddin Ebheri (v.622/1225), Şeyh Rukneddin (v.628/1230), Şemsi Tebrizi (v.644/1246) isimlerini söyleyebiliriz.¹³⁴

Zahidiyye tarikatının kurucusu ise Zahid Gilani'dir. (v.700/1301). O, Azerbaycan'ın Siyaverud köyünde doğmuş, daha sonra ise Lenkeran ilinin Şihakeran köyüne gelmiş, burada talebe yetiştirmiştir. Zahid Gilani'nin halifelerinin çoğu Azerbaycan'dadır. Onların arasında Şeyh Ahi Yusuf ve Ahi Muhammed de vardır. Zahidiyye tarikatı, sonralar Halvetiyye ve Sefeviyye

¹³¹ Bayramzade S.Z. Azerbaycan İslam Medeniyeti. Bakı, 2008 s.28

¹³² Mehraliyev E. Şirvan Akademisi, Bakı, 2000. s.44-45

¹³³ Seyidov M. AMEA Haberleri, I, 1967. Ahi kardaşlık icmaları hakkında bazı kayıtlar. s.29

¹³⁴ Memmedov. Z. Azerbaycan felsefe tarihi. Bakı, 2006. s.113).

tarikatlari ile devam etmiştir. Zahid Gilani'nin türbesi Lenkeran'da Şeyh Zahid türbesi olarak tanınmaktadır.¹³⁵

Sefeviyye tarikatının kurucusu İshak ibn Cebraile Safiyyüddin el-Erdebili'dir. Kaynaklarda onun hicri 650 (1252) yılında Erdebilin Kelhuran köyünde doğduğu ve büyük ihtimalle Hz. Ali soyundan geldiği bildirilir. Safiyyüddin el-Erdebili mükemmel tahsil almış ve daha sonra Şiraz'a gitmiştir. Şiraz'da O, Rukneddin Beydavi ve Emir Abdullah gibi meşhur sufilerin meclislerinde bulunmuş ve tahsilini devam ettirmiştir. Lenkeran ve Maraga'da bir müddet bulunduktan sonra Erdebil'e geri dönmüştür. Erdebil şehrinde 35 yıl şeyhlik yaptıktan sonra Safiyyüddin el-Erdebili büyük şöhret kazanmış ve etrafına çok sayıda insan toplayabilmiştir. Hicri 735 (1334) yılında vefat eden Şeyhin yerine ilk önce oğlu Şeyh Sadreddin geçmiştir. Son olarak bu tarikatın lideri Safiyyüddin el-Erdebili'nin soyundan gelen Şeyh I Şah İsmail (ö.907/1524) olmuştur.¹³⁶

Halvetiyye tarikatının piri Ebu Abdullah Siraceddin Ömer ibn Ekmeluddin Halveti (ö.800/1397) olmuştur. O, Şirvanlı olup, meşhur şeyhler ailesindendir. Ömer Halveti'nin şeyhi Zahid Gilani'nin halifesinden biri olan amcası Kerimuddin Halveti'dir. Bu sebepten Halvetiyye, Zahidiyye'nin bir koludur. Tarikatın piri Ömer Halveti halvete büyük önem verdiğinden bu yola Halvetiyye adı verilmiştir. Halvetiyye tarikatı Seyyid Yahya Sirvani (ö.868/1464) devrinde daha çok yaygınlaşmış ve mensuplarının sayısı çoğalmıştır. O, Bakü'de faaliyete başlamış ve buradan da Halvetiyye bir çok ülkeye ta Balkanlar'a kadar yayılmıştır. Şirvani'nin Dede Ömer, Habibi Karamani, Ahmed Sunneti gibi halifeleri olmuştur.

Ruşeniyye, Halvetiyye'nin dört anakolundan biri olup, Dede Ömer Ruşeni tarafından kurulmuştur. Yahya Şirvani'nin halifesi olan Dede Ömer Tebriz'dendir. Ruşeniyyenin İbrahim Gülşeni'ye nispet edilen Gülşeniyye kolu da Azerbaycan'da bulunan tarikatlardandır.¹³⁷

Tarikatlar devrinde Azerbaycan Hurufilik, İşrakilik ve Ahilik gibi önemli felsefi ve sufi hareketlerin çıkışına da kaynaklık etmiştir.

¹³⁵ Nematova M. Azerbaycan pirleri. Bakü, 1992. s.38

¹³⁶ ASE, X cilt s.487

¹³⁷ Yılmaz H.K., Anahtarlarıyla Tasavvuf. İstanbul. 2002. s.260

Hurufilik Azerbaycan`da ortaya çıkan dini felsefi bir cerayan olup, harflerin bir takım sır ve hakikatleri ihtiva ettiği esasına dayanır. Hurufiliğin Piri Fazlullah Astarabadi Neimi`dir (v.796/1394). O, Azerbaycan`ın Astrabad şehrinde doğmuştur. Nesimi`nin hurufilik felsefesi hicri VIII (XIV). asrın sonlarında geniş bir şekilde yayılmıştır. O`nun Azerbaycan, Suriye,Küçük Asyada müdavimleri vardı. Edebi şahsiyet ve siyasi hadim İmameddin Nesimi onun müdavimlerinden en ünlüsüdür.

İşrakilik kurucusu *Hikmetu`l-İşrak* ve *Heyakilu`n-Nur* eserlerinin sahibi Suhraverdi-i Maktul`dur (v.587/1191). Azerbaycan`ın Zencana yakın olan Suhraverdi köyünde doğmuştur, Harput, Diyarbakır,Konya ve Sivas`ta yaşamış, Halep`te idam edilmiştir.Bu felsefi cerayanın esasında hakikatin nur ile bulunması düşüncesi vardır.¹³⁸

II-Azerbaycan`da Ahilik ve Ahiler.

Hilafetin terkine dahil olması Azerbaycan`ın ister ilmi, ister siyasi, isterse de iktisadi hayatının inkişaf etmesine imkan verdi. Şöyle ki, bu devir Azerbaycan`da sanat, peşe türleri ve onların sayısının çoğalması yeni şehirlerin oluşmasına zemin yarattı. Miladi X.asrın 80. yıllarında tertip edilen anonim coğrafya eseri olan *Hüdude`l-alem`de* Azerbaycan şehirleri hakkında çok kıymetli bilgiler veriliyor. Bu eserde Bakü, Erdebil, Eher, Tebriz, Marağa, Merend, Selmas, Hoy, Nahçıvan, Berde, Gence, Berdiç gibi şehirlerin Azerbaycan`ın iktisadi, ticaret, kültür ve maarif merkezleri olduğu hakkında malumatlar vardır. Ahi teşkilatları da esasen Azerbaycan`ın kültürü ve ekonomisi inkişaf etmiş bu şehirlerinde kurulmuştur. Kaynaklarda miladi XI. asrın sonu ve XII. asrın evvellerinden başlayarak, XV. asra kadar Azerbaycan`da köylere kadar yayılan büyük sufi çevrenin Ahiler tarafından oluşturulduğu da bildirilir.<sup>139</sup> Ahilik Azerbaycan`da pek çok devlet adamını, askeri zümre mensuplarını, kadı ve müderrisleri, tarikat şeyhlerini bünyesinde toplamıştır.Kaynaklar Seyfeddin Erdebili`nin müridlerinin arasında muhtelif sanatlara mensup olan ahilerin bulunduğunu gösterir. Miladi XIV-XV.asırlarda ise I Şah İsmail dervişlerinin ahi teşkilatlarından olduğu hakkında da kaynaklarda malumat veriliyor.¹⁴⁰ Ahi teşkilatı uzuvlarına mahsus olan ve günümüze kadar korunmuş birçok türbe ve zaviyeler de Azerbaycan`da Ahiliğin tarihi izlerindendir.

¹³⁸ Kara M..Tasavvuf ve tarikatlar Tarihi.Istanbul,1995.s.245

¹³⁹ Kuluzade Zümrüd, Azerbaycan Tarihi, III cilt, Baku, Elm, 1999.s.164)

¹⁴⁰ Smirnov.Oçerk reliqii Persii.Tiflis,1916.s.235

Böyle ahilik abidelerine Bakı'nın Nardaran ve Kürdahanı kasabasında XV.asra ait olan zaviyeleri ve Gence'de "Cömert Kasap" türbesini misal olarak gösterebiliriz.
141

XVI.asrın ikinci yarısında ve XVII.asırda da Azerbaycan'da ahi teşkilatları büyük iktisadi birlikler halinde faaliyette bulunmaktaydılar. Azerbaycan'ın birçok büyük şehrinde, özellikle de Tebriz şehrinde XVII.asrın sonlarında sanatlar etrafında ahi teşkilatlarının yaratılmasına uygun şartlar vardı. Hatta, Azerbaycan'ın küçük şehirlerinde de böyle teşkilatlanma gerçekleşiyordu. Ordubad şehrinde hicri 1012 yılında (m.1604) inşa edilen Cuma Mescidi'nin üzerinde olan yazıdan anlaşılıyor ki, bu şehirde esnafların ahi teşkilatları mevcut idi.Rus alimi Şarden arşivlerde bulduğu belgelere göre XVII.asırda Şamahı şehrinde de Ahi teşkilatlarının faaliyette olduğunu tasdik ediyor.Alım bu teşkilatların demirci, fırıncı, dokumacı,ayakkabıcı esnaflardan oluştuğunu bildirir.¹⁴² Azerbaycan'ın şimdi de sanatkarlığın çok yaygın olduğu İsmaili iline ait olan Lahıç köyünde XVII.asırda metal işlerle süs eşyası ve silah yapmakla meşgul olan sanat teşkilatları mevcut olmuştur. Hiç şüphesiz bu teşkilatlanma ahilik idi.

XVIII. asır ve XIX. asrın birinci yarısında Şeki şehrinde de büyük ahi teşkilatlanmalarının mevcudiyeti ve onların geniş faaliyeti hakkında çok değerli bilgiler vardır. Bir şehirde mevcut zanaat şubesi sayısı kadar olan ahilerden birisi diğerine reis oluyordu. XIX.asrın birinci yarısında İravan'da Azeri Türklerine mahsus olan muhtelif sanat adamlarının ahi teşkilatları hakkında da malumatlar vardır.¹⁴³ Rus subayı A.Potto'nun 1906.yılında Tiflis'de basılan "Rus hükümrânlığı zamanında Kafkaslardaki abideler" adlı eserinde bir bölümü Gence şehrinde bulunan ve kurulma tarihi çok öncelere ait olan birçok sanat ve esnaf teşkilatları hakkındadır.¹⁴⁴ Potto bu teşkilatların ahi teşkilatları olduğunu yazmasa da, bu teşkilatlar kendilerine has kaide ve kanunların bulunmasını, her uzvun teşkilatın başkanı sayılan usta başına tabiliğini yazıyor. Bu ise elbette ki, ahi teşkilatlarının faaliyet esaslarındandır. Azerbaycan şehirleri sanat ve esnafların meşgul oldukları işlerin isimlerine göre mahallelere bölünmüşlerdir.Kaynaklarda bir çok şehrin bölündüğü mahallelerin isimleri günümüze dek korunmaktadır. Mesela, Tebriz'de,

¹⁴¹ Seyidov M. Ahi kardeşlik icması hakkında" AEA Haberleri 1967,I. S.21

¹⁴² Heydarov M.X. XVII asr. Azerbaycan şehirlerinde sanatkarlık .Bakı ,1967 s.120-121

¹⁴³ Heydarov M.X. XVII asr. Azerbaycan şehirlerinde sanatkarlık .Bakı ,1967 s.,121

¹⁴⁴ Potto. A.Rus hükümrânlığı zamanında Kafkazlardaki abideler"Tiflis, 1906, s.101

kuyumcuların mahallesi Zerçi dervazası, Erdebil'de okçular mahallesi Kamanger, tıp işlerinin mahallesi ise Şamahı'da *Masgeran* adlanırdı. Evliya Çelebi'nin yazdığı malumatlara göre ise Şemahı şehrinde yirmi altı sanat ve peşe mahalleleri bulunurdu.¹⁴⁵

Kaynaklarda bulduğumuz meşhur Azerbaycan ahileri aşağıdakilerdir:

Şeyh Nasirüddin Mahmud. Bir tasavvuf hareketi olan ahiliğin Anadolu kolu Azerbaycan'da oluşmuştur. Anadolu'da Ahiliğin kurucusu olarak bilinen ve hicri 567 (1171) Azerbaycan'ın Hoy şehrinde doğan Şeyh Nasirüddin Mahmud daha sonra ise Ahi Evran ismiyle anılmıştır. İlk olarak kendi şehrinde tahsil alan Ahi Evren, daha sonra Horasan'a gitmiş ve orada Fahreddin Razi'nin derslerine katılmıştır. O, ilk tasavvufi düşüncelerini Orta Asya'da Yesevilik'ten aldı. Daha sonra ise onun Şeyh Evhededdin Kirmani'nin müridi olduğu malumdur. Şeyh'inin kızı Fatıma ile evlendikten sonra Ahi Evran Kirmani ile birlikte Anadolu'ya göç etmiştir. Ahi Evran'ın hanımı Fatıma da ahilik medeniyetini yetiştirdiği hanımlara naklediyordu.¹⁴⁶

İlk defa Kırşehir'de miladi XIII. asırda Şeyh Nasirüddin Ahi Evran tarafından kurulan ahilik teşkilatı, kısa bir zaman içinde Anadolu'nun hemen her tarafında yayılma istidadı gösterdi. Ahi Evran Anadolu'da esnaf ve sanatkarları bir birlik etrafında toplayarak sanat ve ticaret ahlakını, üretici ve tüketici menfaatlerini güven altına almaya, onlara yaşama ve direnme gücü vermeye çalışıyordu.¹⁴⁷ Ahilikte babalar, genellikle Kırşehir'deki Ahi Evran Tekkesi'ne bağlı olan şeyhler ile bunların çeşitli illerdeki vekilleri idi.

Ahi Ebulferec ez-Zencani (v.457/1065) Zencan'da yaşamış ve orada vefat etmiştir. O, Şeyh Ebu Abbas Nehavendi'nin müridi olmuştur. Halvetilik sislilesinden olan Şeyh Zahid'in halifesi Ahi Muhammed halvetiliğin kurucusu Pir Ömer'in şehyi ve amcasıdır. Genç yaşlarda Azerbaycan'da yetişmiş, orada faaliyet göstermiştir. Ahi Muhammed'in kendisinden sonra bir çok halifesi olmuştur. Onun halifelerinden biri Kutbeddin (v.818/1415) Tebriz, Marağa ve Şirvan'da yaşamıştır. Daha sonra Kutbeddin Anadolu'ya gitmiş, İznik'te yerleşmiş ve orada vefat etmiştir. Ahi Muhammed'in diğer bir halifesi Karşlı Muhammed de

¹⁴⁵ Heydarov M.X. XVII asr. Azerbaycan şeheirlerinde sanatkarlık .Bakı ,1967 s.,122

¹⁴⁶ Rıhtım M. Seyyid Yahya Bakuvi ve Halvetilik. Bakü, Qismet, 2005. s.77-78

¹⁴⁷ Kızı Z. İslam Kültür vü medeniyeti.İstanbul 1996.s.124

Azerbaycan'da yaşamıştır. O, Kars'da yaşamış, müftülük etmiş ve eserler yazmış alim bir zattır.

Şirvanlı Ahi Yusuf da Şeyh Zahid'in halifesidir. Ahi Yusuf Tebriz'de yaşamış, faaliyette bulunmuş ve 708 (1309) yılında vefat etmiştir.

Halvetilik silsesinden olan şeyhlerden **Ahi Emre de** (IX/XVasr) Azerbaycan'dandır. O, Anadolu'ya giden ilk halveti şeyhlerindendir. Ahi Emre'nin geniş ilmi faaliyetleri olmuştur. Onun ilim ve marifet ile meşhur olan ve Şirvan'da yaşayan Emir Rabbani adlı halifesi olmuştur.¹⁴⁸

Ahi Muhammed Halvetilik silsesinden olan şeyhlerdendir. Bu ahinin ismi kaynaklarda bulunsa da kimliği hakkında geniş malumat bulamadık.

Ahi Sadeddin Ebu'l-Kasım et-Tebrizi (v.577/1181) Tebriz'de yaşamış ve orada da vefat etmiştir. Kaynaklarda onun kemala ermiş arif, tarikat mürşidi, hakikat ve gerçeklik rehberi olduğu bildirilir.¹⁴⁹

Şeyh Ahi Mirem Azerbaycan'da yetişip Anadolu'ya giden ilk Halvetiyye şeyhlerindendir. Onun hicri 838 (1434) yılında vefat ettiği malumdur. Ahi Mirem'in halifelerinden biri Şirvan'da doğmuş, Bağdat'ta tahsil almış Emri Rabbani olmuştur.

Ahi Kasab Azerbaycan'ın Gence şehrinde yaşamıştır. O, Teymuri hükümdarı Ömer'e karşı İsyanı önderlik etmiştir. Ahi Kasab'ın türbesi Gence'dedir. Safevi müritlerinden **Ahi Şadi Habbaz**, **Ahi Duluzi**, **Ahi Hanifa** isimleri bulduk.

Nizami Gencevi (Ebu Muhammed İlyas ibn Zaki ibn Muayyad) Azerbaycan'ın Gence şehrinde 1141 yılında doğmuş ve ömrünün sonuna dek 1209 yılına dek orada yaşamıştır. O, Gence'de iyi bir medrese dini tahsili almış, böylece mantık, felsefe, tarih, coğrafya ve başka birçok ilmi derinden kavrayabilmiştir. Nizami dünyanın en ünlü şairlerdendir. Onun bedii yaratıcılığında "Hamse" adı altında tanınan ve dünya edebiyatında özel yeri olan beş eseri vardır. Şair genç yaşlarında Ahi Ferec Zencani'nin tarikatının Gence'de bulunan bir kolunun müridi olmuştur.

¹⁴⁸ Rıhtım, Seyyid Yahya Bakuvi ve Halvetilik. Bakü, Qismet, 2005. s.106

¹⁴⁹ Memmedov Z..Azerbyacan Felsefi Tarihi. Bakü, Şark-Qarb, 2006. s.61

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi'nin Elyazmalar Enstitüsünde bulunan elyazma eserlerde XIX. asırda yaşamış bir kaç ahinin isimlerini bulduk. Bu ahilerin şiirleri Azeri Türkçesinde, Fars dilinde yazılmış ve mecmua elyazmalar içerisinde yer almıştır. Ahi lakabı ile yazmış XIX. asrın şairlerinden biri Tebriz'de doğmuş Azeri Türkçesinde şiirler yazmıştır. Cönklerde Ahi Cıgatay lakabı ile Tebriz'de yaşamış diğer bir ahinin fars dilinde yazdığı şiirleri de vardır.¹⁵⁰ Ahi Muslim, Ahi Türk ve Ahi Turşuzi de XIX. asırda Tebriz'de yaşamış ahi şairler olmuştur. Aratırma zamanı bu şairler hakkında daha geniş yazılmış herhangi bir manbaya rastlanmamıştır.

Azerbaycan'da hanımlar teşkilatlanmasının (bacılar) mevcudiyeti hakkında kaynaklarda malumat vardır¹⁵¹. Bacılar da ahilik kültürünü bacıdan bacıya naklediyorlardı. Ahi Evren'in hanımı Fatıma Bacı'nın çok sayıda bacı yetiştirdiği bilinmektedir. Azerbayca'nın XII. asırda yaşamış meşhur şairesi Mehseti Gencevi'nin günümüze dek ulaştığı coksayıda şiir ve rübailerinde onun sanatkar ve peşe insanlarına rağbet ettiği görülmektedir. Şaire Gence'nin ahi teşkilatlarının daha çok bulunduğu Harabat mahallesinde yaşamıştır. Onun fırıncı, terzi, dokumacı gibi sanat insanlarının terennümü şiir ve rübailerinde defalarla yer ayırmıştır. Bütün bunlar onun ahilere ve ahi görüşlerine yakın olduğunu düşünmeye imkan veriyor.¹⁵²

Sonuç

Araştırmamız neticesinde elde ettiğimiz sonuçlara göre İslami-tasavvufi düşünüş ve yaşayışı hicri III. (m. IX.) asırdan itibaren Azerbaycan'ın bir çok bölgesinde bulumakta idi. Tasavvuf tarihinin Tasavvuf ve Tarikatlar devrine ait olan ve muasır devirde özenle korunan coksayıda pir, ziyaretgah, zaviye, hanegah ve türbeler Azerbaycan'da sufilik ve dini hareketlerin geniş bir şekilde yayıldığını gösteriyor. Yapdığımız araştırmadan anlaşıyor ki, Ahilik Türklerin Anadolu'ya gelişinden çok daha önce özellikle Azerbaycan'da yerleşmiş ve kökleşmiştir. Azerbaycan'da ahiliğin XI. asrın evvellerinden büyük bir faaliyet içerisinde

¹⁵⁰ Penah Makuli. Edebi malumat cetveli. Bakü-1962, s.32-33

¹⁵¹ Rıhtım M.. Seyid Yahya Bakuvi ve Halvetilik. Bakı, 2005. s.78

¹⁵² Mehseti Gencevi. Rübailer. Bakı, 2003 s.26

olduğunu ve bu faaliyetlerin XIX asrın ortalarına kadar devam ettiğini de söyleyebiliriz. Ahilik Azerbaycan'da bir taraftan islami tasavvufi düşünceye tekke ve zaviyelerde şeyh mürid ilişkilerini, diğer taraftan çalışanların usta, kalfa ve çırak münasebetlerini ve buna bağlı olarak iktisadi hayatı düzenlemiştir. Araştırmada Azerbaycan'da Ahiligin tarihi ve Azerbaycan'da muhtelif devrlerde yaşamış olan meşhur ahiler, onların hayatları hakkında toplu olarak ilk defa malumat verilir.

Asrlar boyunca Ahilik Azerbaycan şairlerinin, felsefecilerinin ve mütefekkirlerinin de dünya görüşüne, bedii ve felsefi yaratıcılığına tesir ettiğini de söyleyebiliriz. Onların eserleri sadece orta asır Azerbaycan medeniyetine değil, hemen bütün Şark medeniyetine de güçlü tesir göstermiştir. Bunlardan mesela, Nizami ve Mesheti Gencevi eselerinde muhtelif sanat ve peşe insanlarına büyük değer vererek, mazlumlara haksızlığa karşı mücadeleye, iktidar sahiplerini ise zulüm yapmaktan uzak durmaya çağırmaktadır. Diğer şairlerden Ahi Muslim ve Ahi Türk ise hümanist düşünce, vatanperverlik gibi büyük ülküleri, mertlik, kahramanlık, dostluk gibi yüce ahlaki değerleri şiirlerinde öne çıkarmışlar.

Son olarak diyebiliriz ki, Azerbaycan'da Sovyet hakimiyetinin kurulduğu ve ateizm resmi ideoloji olduğu bir devirde de Ahilige bir teşkilatlanma olarak Rus ve Sovyet alimlerinin marak ettiğini görüyoruz. Onlar eserlerinde bu teşkilatlanmayı İslamdan uzak tutmuş ve ahilerin ancak sanatla bağlı olan ve toplumsal hayatın bütün sorunlarına önem veren teşkilatların mensupları gibi göstermişler.

Kaynakça

1. Azerbaycan Sovet Ansiklopedisi. X cilt. Bakü, 1987
2. Bayramzade S.Z. Azerbaycan İslam Medeniyeti. Baki, 2008.
3. Bakıhanov A. Gülüstani-İrem. Bakı 1991.
4. Qiyasi C. Nizami devrinin mimarlık abideleri. Baki, 1992.
5. Quliyev N.A., Behtiyarov A. Azerbaycan qadim dinleri ve onların meiseti kaligi. (rus dilinde) Baku, 1968.
6. Quluzade Zümrüd, Azerbaycan Tarihi, III cilt, Baku, Elm, 1999.s
7. Seyidov M. Ahi kardeşlik icması hakkında" AEA Haberleri 1967, I. S. 21)
8. Smirnov. K. Oçerk reliqii Persii. Tiflis, 1906 (rus dilinde)

- 9.Rihtim M.,Fariz Halili.Mövlana İsmail Siraceddin Şirvani. Baku, 2003
- 10.Rihtim M.. Seyid Yahya Bakuvi ve Halvetilik. Bakı, 2005.
- 11.Kara.M. Tasavvuf ve tarikatlar Tarihi.Istanbul,1995.s.245
- 12.Kazıçı Z. İslam Kültür vü medeniyeti.Istanbul 1996.s
13. Mehseti Gencevi. Rübailer. Baku,2003
14. Memmedov Kerem “Din ve Devlet” dergi, Baku, ocak, 2008
- 15.Memmedov Z. Azerbycan Felsefi Tarihi. Baku, Şark-Qarb, 2006.
16. Mehraliyev E.Şirvan Akademisi, Bakı,2000.
- 17.Nematova M. Azerbaycan pirleri.Baku1992
- 18.Penah Makuli.Edebi malumat cetveli.Baku-1962
19. Heydarov M.X. XVII asr. Azerbaycan şehirlerinde sanatkarlık (rus dilinde) .Bakü ,1967
- 20.Yilmaz H.K.,Anahtarlarıyla Tasavvuf.Istanbul.2002
- 21 .Pötto. A.Rus hegemonluğunun devrinde Kafkazlardaki abideler(rus dilinde)Tiflis, 1906
- 22.[Www.ahilik.gen.tr](http://www.ahilik.gen.tr)